

DOBRODRUŽSTVÁ AKADEMICKÉJ MOBILITY: ROMAN JAKOBSON NA SLOVENSKU

MARÍNA ZAVACKÁ

ZAVACKÁ, Marína. Adventures of academic mobility: Roman Jakobson in Slovakia. *Historický časopis*, 2018, 66, 1, pp. 107-132, Bratislava.

The study focuses on the repeated visits of Russian-born Harvard linguist Roman Jakobson to Slovakia. The author traces Jakobson's Slovak contacts from the interwar period up to 1968. Based on analysis of secret police documents and memoir literature, the research offers an insight into contemporary academic and cultural life in 20th century Czechoslovakia. Jakobson's first Slovak contacts in the 1920s were linked to his activities in the Prague Soviet legation and the Charles University. In the 1930s he visited Bratislava more frequently, while teaching at Brno University.

During the Stalinist era in Czechoslovakia, a number of his friends and colleagues were politically prosecuted. Only in 1957, he was able to return to Czechoslovakia for Slavonic Studies conferences in Prague and Olomouc, using this occasion to give a lecture also in Bratislava. In the approaching wave of hate-campaign against local "unreliable intellectuals" he was denounced as a "cosmopolitan" and "Western agent". Subsequent attempts for Jakobson's academic and public rehabilitation, urged by his Czechoslovak friends, became a reality only during his visit in 1968.

The presentation ceremony of the Golden medal of the Slovak Academy of Sciences to Roman Jakobson was scheduled in Bratislava on August 21, 1968, the day of the Soviet-led invasion of Czechoslovakia by the Warsaw Pact.

Key words: Roman Jakobson. Structuralism. Linguistics. Slovakia. Czechoslovakia. Communism. Travel.

„Západní slavisti mezi nami“, informoval bratislavský *Večerník* o neobvyklom podujatí, ktoré sa konalo 2. februára 1957 v zadnom trakte Slovenského národného múzea.¹ V texte sa uvádzalo, že s prednáškou vystúpil „americký profesor“ Roman Jakobson, ktorý prišiel prednášať „spolu s holandským kolegom C. H. Schoneveldom“.² Napriek tomu, že *Večerník* bol v tomto období novým periodikom, vnímaným ako výsledok politického odmäku, otvorenejším politic-

1 STANISLAV, Ivo. Západní slavisti mezi nami. In *Večerník*, 6. februára 1957, s. 3.

2 Cornelis H. Schoneveld (1921 – 2003), holandský lingvista, pôsobiaci na Leidskej univerzite a ako editor vydavateľstva Mouton.

ky sporným témam,³ túto informáciu o návšteve svetoznámeho vedca uverejnil len ex post, ako drobnú noticku na 3. strane. Redakcia sa vyhla aj akejkoľvek zmienke o osobnom vzťahu R. Jakobsona k Československu, prípadne o jeho koreňoch v Rusku.

O čosi viac priestoru tomuto podujatiu venoval, i keď s väčším časovým odstupom, dvojmesačník *Slovenská reč* v č. 4 z 1957. Jeho hlavným redaktorom bol v tom čase jazykovedec Eugen Jóna. Sám sa ešte ako študent v Prahe zúčastnil I. zjazdu slovanských filológov roku 1929, kde po prvý raz odzneli tézy Pražského lingvistického krúžku, a využíval tam i možnosť navštevovať ďalšie prednášky jeho členov.⁴

Podľa správy v *Slovenskej reči*, podpísanej mladou lingvistkou Matildou Hayekovou, sa vtedy prednášky profesora Harvardovej univerzity Romana Jakobsona zúčastnil „veľký počet jazykovedcov, literárnych vedcov a národopiscov“. Americký jazykovedec im odpovedal „na množstvo písomných i ústnych dotazov o organizovaní slavistiky v USA, o tamjších nových výskumných metódach“.⁵ Napriek hojnej účasti akademickej obce aj táto správa ostala ojedinelou verejnou odozvou uvedeného podujatia. Jej autorka bola z Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied, ktorý časopis vydával, v lete 1958 prepustená v rámci najbližšej vlny politických čistiek.⁶ O pol roka po nej nútene opustila ústav i vtedajšia výkonná redaktorka Marta Marsinová.⁷

Bez väčšej pozornosti verejnosti prešla nielen návšteva Romana Jakobsona v Bratislave roku 1957, ale zhodou okolností podobné dlhodobé verejné mlčanie nasledovalo aj po tej nasledujúcej, ktorá sa konala v auguste 1968.

Hoci z hľadiska jeho vedeckej kariéry išlo o nie príliš významné momenty, zaujímavé sú práve svojím širším kontextom. Tým, ako na malej ploche zrkadlia dobovú medzinárodno-politickú situáciu, umožňujú intenzívnu sondu do do-

3 V prvých rokoch (od 1956) bola vydavateľom *Večerníka* Slovenská rada Revolučného odborového hnutia, neskôr s prítuhtnutím politickej situácie bola redakcia presunutá pod Mestský výbor KSS.

4 Eugen Jóna (1909 – 2004). Roku 1957 Jónovým zamestnávateľom však nebol ústav, ale Vysoká škola pedagogická. ONDREJOVIČ, Slavomír. Odišiel nestor slovenskej jazykovedy. In *Slovenská reč*, 2004, roč. 69, č. 5-6, s. 98-99. ISSN 0037-6981. Dostupné na internete: < http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2004/5-6/sr2004_5-6.pdf>. [cit 2018-02-15].

5 HAYEKOVÁ, Matilda. Slavisti R. Jakobson a H. C. Schoneveld v Bratislave. In *Slovenská reč*, 1957, roč. 22, č. 4, s. 266. Dostupné na internete: < <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1957/4/sr1957-4-lq.pdf>>. [cit 2018-02-15].

6 Ústredný archív SAV, (ÚA SAV), fond (ďalej f.) OS, THS ÚSV, kartón (ďalej k.) 66, inventárna jednotka (ďalej i. j.) 957. Matilda Hayeková (1922 – 2009) bola prepustená k 30. júnu 1958. Pozri tiež k. 990, i. j. 3114, Pracoviská – výročné správy.

7 Marta Marsinová (1922 – 2010) bola zatknutá 10. 1. 1959 a odsúdená za rozvracanie republiky (ako členka III. rádu františkánskych sestier sa zapájala do komunistickým režimom stíhaných náboženských aktivít).

bového akademického a vôbec kultúrneho života v Československu. Poskytujú možnosť sledovať nielen Jakobsonove slovenské kontakty, ale aj následné premeny pamäti o jeho povojnových návštevách.

História vedeckých i priateľských kontaktov Romana Jakobsona so slovenskými kultúrnymi dejateľmi sa datuje od jeho medzivojnového pobytu v Československu, kam prišiel roku 1920 pôvodne ako spolupracovník ruskej misie Červeného kríža, no čoskoro začal pokračovať v štúdiu filológie na Karlovej univerzite a na pražskej nemeckej univerzite. Súbežne pracoval pre sovietsku obchodnú misiu a neskôr sovietske diplomatické zastupiteľstvo v Prahe, kde roku 1925 pôsobil vo funkcii vedúceho tlačového oddelenia.⁸ Napriek postupnému zvyšovaniu kádrových nárokov sa ešte koncom 20. rokov vedúcemu misie Vladimirovi A. Antonovovi-Ovsejenkovi⁹ darilo udržiavať ho na pozícii externého spolupracovníka sovietskeho zastupiteľstva. V tej dobe R. Jakobson nadviazal priateľské kontakty s viacerými prominentnými návštevníkmi preslávenej vily Terezy, v ktorej misia sídlila. Za mnohých možno zmieniť slovenského komunistického publicistu a básnika, neskôr politika Laca Novomeského, spolutvorcu literárnej revue DAV,¹⁰ ktorý atmosféru týchto stretnutí zachytil v rovnomennej básni.¹¹

Okruh Jakobsonových kolegov a priateľov sa rozrystal i do širších sfér československého akademického a spoločenského života.¹² Prostredníctvom Pražského lingvistického krúžku¹³ sa zoznámil aj s Ľudovítom Novákom,¹⁴ študentom

8 GLANC, Tomáš (ed.). *Roman Jakobson. Formalistická škola a dnešní literární věda ruská*. Brno 1935. Praha: Academia, 2005, s. 272-275. ISBN 8020012117.

9 Vladimír Alexandrovič Antonov-Ovsejenko (9. (21.) 3. 1883 – 10. 2. 1937), sovietsky diplomat, v rokoch 1924 – 1928 bol splnomocneným predstaviteľom ZSSR v Československu.

10 Ladislav (Laco) Novomeský (1904 – 1976), učiteľ, redaktor, básnik, člen KSČ od 1925, účastník protifašistického odboja, politik (podpredseda Slovenskej národnej rady v Slovenskom národnom povstaní 1944 – 1945, povereník pre školstvo a osvetu 1945 – 1950), člen predsedníctva ÚV KSS, politický väzeň (1951 – 1955, obvinený z buržoázneho nacionalizmu). Po prepustení pracoval v pražskom Památniku národného písennictví, po rehabilitácii roku 1963 v bratislavskom Ústave slovenskej literatúry SAV. Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy znovu prijal funkcie člena predsedníctva ÚV KSS a predsedu Matice slovenskej.

11 NOVOMESKÝ, Laco. *Vila Tereza*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1985, s. 28.

12 Podľa údajov Miloša Tomčíka v úvode Bakošovej knihy bola „časť slovenskej kultúry v živom kontakte s českými surrealistami“, čomu nasvedčovala napríklad „diskusia o surrealizme v Prahe“, na ktorej sa z českej a slovenskej strany zúčastnili R. Jakobson, Jan Mukařovský, Karel Teige, Adolf Hoffmeister, Vítězslav Nezval, Ladislav Novomeský a iní. BAKOŠ, Mikuláš. *Avantgarda 38. Štúdie, články, dokumenty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1969, s. 18.

13 VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné*. Praha: H+H, 1999, 136 s. ISBN 8086022129.

14 Ľudovít Novák (1908 – 1992), jazykovedec, študoval v rokoch 1926 – 1932 na Karlovej univerzite v Prahe, v rokoch 1932 – 1934 na Sorbonne.

Karlovej univerzity, budúcim významným slovenským jazykovedcom a jeho kolegami. Význam Jakobsonovho vplyvu na študentov aj vyučujúcich tohto pokolenia sa odrazil aj v jeho zaradení do tabuľky generačného vývoja slovenskej lingvistiky, kde figuruje ako jedna z najvplyvnejších formatívnych osobností.¹⁵ V prvej polovici 30. rokov sa stal profesorom ruskej filológie na Masarykovej univerzite v Brne.

V tom čase ešte vzhľadom na málopočetnosť akademickej obce záviselo udržanie nových katedier na univerzite v Bratislave od „*kufrikových profesorov*“, dochádzajúcich vyučovať z Prahy alebo z Brna, ktorí za sebou priťahovali na hosťovské prednášky, besedy, terénne výskumy a exkurzie ďalších svojich kolegov a známych.¹⁶ To isté sa týkalo divadla, literatúry a ďalších oblastí kultúry, kde sa pestovali intenzívne česko-slovenské kontakty. Napríklad Tido J. Gašpar, vtedy divadelný dramaturg a publicista, v memoároch spomína, ako Vladimír Clementis opakovane k nemu domov vodil na návštevy Il'ju Erenburga,¹⁷ Romana Jakobsona a ďalších podobných hostí. „*Mal som dojem, že rád ma prezentuje cudzincom ako nejakú slovenskú raritu.*“¹⁸

Bezprostrednosť tejto kultúrnej difúzie ilustruje aj spomienka spisovateľky Zuzky Zgurišky,¹⁹ žijúcej v 30. rokoch Bratislave, ktorá opísala genézu svojho zoznámia s Jakobsonom nasledovne: počas jednej z častých návštev opery v divadle v Brne sa spolu s manželom zoznámili s maliarom Josefom Šimom, ktorý žil v Paríži, no často prichádzal do Brna za otcom a bratom. Následne sa stretla aj s básnikom Vítězslavom Nezvalom, tiež Šimovým priateľom, a okruhom jeho známych. Na výstave Šimových obrazov v Umeleckej besede v Bratislave potom viseli vedľa seba portréty Nezvala, Zgurišky a prvej Jakobsonovej manželky Sofie (Sone) Feldmann.²⁰

15 BAKOŠ, ref. 12, s. 170.

16 DUCHÁČEK, Milan. *Václav Chaloupecký: hledání československých dějin*. Praha: Karolinum, 2014, s. 139. ISBN 9788024624822.

17 Il'ja Grigorievič Erenburg (1897 – 1967), sovietsky spisovateľ, publicista a prekladateľ.

18 Vladimír Clementis (1902 – 1952), právnik, publicista, komunistický politik. Tido Gašpar (1893 – 1972) spisovateľ, dramaturg, novinár, priateľ DAVistov, v období 1941 – 1945 šéf Úradu propagandy vojnového slovenského štátu. GAŠPAR, Tido J. *Pamäti II*. Bratislava: SSS, 2004, s. 103. ISBN 808875367.

19 Zuzka Zguriška, vlastným menom Zuzana Dvořáková, rod. Šimonovičová, (1900 – 1984), spisovateľka a prekladateľka.

20 Podľa údajov Josefa Mojmirá Weimanna z roku 1996 je obraz dnes súkromným majetkom potomkov Sofie Feldman-Haasovej (1899 – 1982), menovite jej dcéry Olgy Smřčkovéj-Haasovej. WEIMANN, Josef Mojmir. Trojí setkání s Romanem Jakobsonem. In *Litteraria humanitas IV*, 1996, s. 183. ISBN 8021014377. Dostupné na internete: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/132378/LitterariaHumanitas_004-1996-1_20.pdf?sequence=1>. [cit 2018-02-15].

Časom priviedol Nezval so sebou na výlet z Brna do Bratislavy aj Jakobsona osobne. Spolu s Janom Mukařovským, ktorý vtedy prednášal na Univerzite Komenského estetiku, naložila Zguriška so svojím manželom v nedeľné ráno všetkých troch do auta a rozvážali ich po kopaniciach v okolí jej rodnej Myjavy.²¹ V oficiálnych správach sa aj tento kontakt môže javiť ako „český“, Zguriška bola totiž manželkou českého právnika Jaroslava Dvořáka, občianskym menom teda Dvořáková. Podobne je „skrytá“ aj ďalšia Slovenka, pochádzajúca zo známeho rodu evanjelických národovcov, publicistka Nina Fajnorová-Wollmanová, manželka známeho českého lingvistu z vtedajšieho okruhu Jakobsonových kolegov, profesora Franka Wollmana.²²

Krátko po rozvode roku 1935 sa R. Jakobson oženil s českou lingvistkou Svatavou Pírkovou.²³ Začiatkom vojny spoločne odišli do emigrácie. Po krátkom pobyte v Škandinávií skončili v USA, kde nadviazal spoluprácu s československým odbojovým hnutím v exile.²⁴ Aktívne sa podieľal napríklad na založení Masarykovej katedry bohemistiky na univerzite Columbia v New Yorku, ktorej vznik bol výrazným symbolickým protestom voči násilnému zatvoreniu univerzít nacistami na území Protektorátu.

Pobyt v USA však považoval za dočasné riešenie. Na jar roku 1945 okamžite po obnovení telegrafického spojenia s Brnom potvrdzoval kolegom z Masarykovej univerzity, že je pripravený opäť nastúpiť na svoje tamjšie profesorské miesto, dokonca kvôli perspektíve návratu do Československa najprv odmietal ponúknuté miesto na Harvarde.²⁵ Kvôli silnejúcemu vplyvu komunistov na univerzite i v aparáte ministerstva školstva sa však jeho návrat do Brna byrokraticky naťahoval. V atmosfére politicko-byrokratických prietáhov sa pokúsil do hry vstúpiť aj Laco Novomeský, ktorý u Jakobsona sondaľoval možnosť jeho prípadného „náhradkového“ pozvania na univerzitu v Bratislave.²⁶ Po februárovom

21 ZGURIŠKA, Zuzka. *Strminou liet*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1972, s. 151-152.

22 Anna Emília (Nina) Fajnorová-Wollmanová/Daxnerová (1902 – 1984), prekladateľka, spisovateľka, redaktorka.

23 Svatava Pírková-Jakobsonová (1908 – 2000), česká sociologička a etnografka, prekladateľka.

24 Výsledkom spolupráce s čs. vojnovou propagandou bolo napríklad aj vydanie publikácie JAKOBSON, Roman. *Moudrost starých Čechů. Odvěké základy národního odboje*. New York: Československý kulturní kroužek, 1943. Další vydanie tohto akademicko-patriotického počínu, po prvý raz dostupné domácemu publiku, HERMANN, Tomáš – ZELENKA, Miloš. *Roman Jakobson – Moudrost starých Čechů. Komentovaná edice s navazující exilovou polemikou*. Praha: Vyd. P. Mervart; ÚSD AVČR, 2015, 384 s. ISBN 9788074651120, vyšlo po vyše sedemdesiatročnej pauze.

25 HAVRÁNKOVÁ, Marie – TOMAN, Jindřich. *Quadriolog*. Bohuslav Havránek, Zdeňka Havránková, Roman Jakobson, Svatava Pírková-Jakobsonová. *Vzájemná korespondence*. Praha: Karolinum 2001, s. 81. ISBN 80-7184-935-9.

26 List Laca Novomeského Romanovi Jakobsonovi, 30. augusta 1946. DRUG, Štefan (ed.). *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského I*. Bratislava: Tatran, 1988,

prevrate roku 1948 sa už akákoľvek z možných verzií návratu do Československa stala úplne neaktuálnou.

* * *

V Prahe sa v povojnovom období podarilo na niekoľko rokov oživiť činnosť lingvistického krúžku a koncom roku 1945 založila druhá generácia slovenských štrukturalistov, medzičasom etablovaných na Univerzite Komenského, jeho sesterský Bratislavský lingvistický krúžok.²⁷ Okrem organizovania vlastných podujatí si podľa možnosti aj navzájom vymieňali domácich i zahraničných hostí. Po roku 1948 niektoré z vedúcich osobností stratili akademické pozície s nálepkou buržoázných nacionalistov, ďalšie sa podrobili „novým trendom“ jazykovedy podľa sovietskeho vzoru a činnosť krúžkov vyhasla. Predseda Bratislavského lingvistického krúžku Eugen Pauliny²⁸ bol z univerzity poslaný „do výroby“ a na akademickú pôdu sa len postupne vrátil cez pozíciu knihovníka.

Aj tí, ktorí boli ochotní participovať na zmenených pomeroch, čoskoro pocítili nestabilitu svojej situácie. Napríklad v priebehu pár mesiacov stihli pod vplyvom sovietskych brožúrok a lektorov ostentatívne pochváliť a prijať teórie tamojšieho lingvistu Nikolaja Ja. Marra ako „sovietske“, teda „vzorové“, aj ich vzhľadom na novú situáciu v stalinskom hodnotení rýchlo zatradiť ako škodlivý „marrizmus“.²⁹

K nástrojom prijateľnejšieho vykresľovania vlastnej vedeckej minulosti patrila i snaha vylepšiť obraz domácej medzivojnovnej jazykovedy na úkor „cudzích“ nositeľov neželaných vplyvov. Verbálny útok na R. Jakobsona, Nikolaja S. Trubeckého a ďalších elitných predstaviteľov ruskej medzivojnovnej emigrácie nielen otváral cestu novým kádom, ale umožňoval aj tým starším vyvíňovať sa z minulosti.

Roku 1951 sa v československej tlači rozpútala voči Jakobsonovi nenávistná kampaň, ktorej tvárou sa stal mladý lingvista Petr Sgall,³⁰ autor prvého zo série útočných článkov v časopise *Tvorba*. Podľa vtedajšej oficiálne schválenej verzie reality „veľká väčšina členov Pražského lingvistického krúžku pozostávala z vynikajúcich pokrokových jazykovedcov, poctivých prívržencov socialistickej

s. 242. ISBN 8022201588.

27 ĎUROVIČ, Lubomír. Začiatky štrukturalizmu na Slovensku a Bratislavský lingvistický krúžok. In *Jazykovedný časopis*, 2000, roč. 51, č. 2, s. 88-89. ISSN 0021-5597. Dostupné na internete: <http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2000/2/jc2000_2.pdf>. [cit 2018-02-15].

28 Eugen Pauliny (1912 – 1983), jazykovedec.

29 PETRÁŇ, Josef. *Filozofové dělají revoluci*. Praha: Karolinum, 2015, s. 197-201. ISBN 9788024629940.

30 Petr Sgall (1926), jazykovedec, priekopník počítačnej lingvistiky. Memoárové dielo SGALL, Petr. *Zažil jsem toho dost*. Praha: Karolinum, 2014, 166 s. I SBN 9788024624457.

myšlienky“, protifašistických, protiburžoázných, snažiacich sa o spoluprácu so sovietskou vedou. Ako príklad sa uvádzali prof. Bohuslav Havránek, František Trávníček, Vladimír Skalička, Vilém Mathesius „a ostatní“. Menovaných i nomenovaných sa však vraj snažili zvieŕť na scestie cudzie živly, a to „predovšetkým protisovietsky emigrant, kozmopolita a skrytý trockista, skutočný zloduch našej jazykovedy, Roman Jakobson“. ³¹ Do tejto „slobodnej diskusie, ku ktorej dala podnet redakcia Tvorby uverejneným článkom“, ³² sa postupne sebakritickými výstupmi zapojili viacerí Sgallom uvedení aj neuvedení jazykovedci. Vyzývali seba aj kolegov „zbaviť sa kozmopolitizmu, zriecť sa idealistických štrukturalistických východísk, postaviť jazykovedu do služby nášho národa a učiť sa od sovietskej lingvistiky, vychádzajúcej zo stalinského učenia“. ³³

Stratégia odvracania pozornosti sa prejavila i v tom, že ako domáce Jakobsonove pendanty tu boli označení vedci z iných odborov. „Kozmopolita Karel Teige“, ³⁴ ktorý mal zohrávať „tú istú úlohu v literárnej vede a kritike“, keďže si – okrem iného – ešte v roku 1929 dovolil polemizovať s dlhoročným dogmatikom Ladislavom Štollom ³⁵ o používaní internacionalizmov, napätie neprežil

31 SGALL, Petr. Stalinovy práce o jazykovědě a pražský lingvistický strukturalismus. In *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 28, s. 674-676.

32 BĚLIČ, Jaromír. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. In *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 41, s. 987-989.

33 TRÁVNÍČEK, František. Strukturalismus – nepřítel naší jazykovědy. In *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 37, s. 893-894; BĚLIČ, Jaromír. Překonáním strukturalismu k marxistické jazykovědě. In *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 41, s. 987-989; SKALIČKA, Vladimír. Ke kritice strukturalismu. In *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 42, s. 1011-1012; SGALL, Petr. Odezva na články Tvorby K diskusi o strukturalismu v jazykovědě. In *Tvorba*, 1951, roč. 21, č. 2, s. 50. Skrátené články sú citované in GLANC, ref. 8, 210-233.

K sérii travičských článkov patrilo aj FISCHER, Jan Otakar. Do boje proti kosmopolitizmu v západní filologii. In *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 49, s. 1180-1182, Do boje...II., *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 50, s. 1204-1206 a BURIÁNEK, František. Proti nacionalistické, kosmopolitní literární „vědě“ Arne Nováka I. In *Tvorba*, 1952, roč. 21, č. 6, s. 142-144, Proti nacionalistické... II. *Tvorba*, 1952, roč. 21, č. 7, s. 162-165.

34 Karel Teige (1900 – 1951) zomrel 1. októbra 1951 na infarkt. V prvej časti útočnej state M. Grygara v *Tvorbe* sa zmieňovala jeho „spolupráca s trockistom Jakobsonom“. GRYGAR, Mojmir. Teigovština – trockistická agentura v naší kultuře, I. In *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 42, s. 1008-1010; GRYGAR, Mojmir. Teigovština... II. In *Tvorba*, 1951, roč. 20, č. 43, s. 1036-1038; GRYGAR, Mojmir. Teigovština... III. In *Tvorba*, 1951, č. 44, s. 1060-1062. Ku kampani pozri tiež: CLYBOR, Shawn. Socialist (Sur)Realism: Karel Teige, Ladislav Štoll and the Politics of Communist Culture in Czechoslovakia. In *Avatars of Intellectuals under Communism. History of Communism in Europe*, 2011, č. 2, 143-167. ISBN 9786068266145.

35 Ladislav Štoll (1902 – 1981) literárny kritik-ždanovovec, komunistický politik, roku 1953 minister vysokých škôl, 1953 – 1954 minister školstva, v 1954 – 1960 minister kultúry, dlhoročný člen ÚV KSČ, v rokoch 1949 – 1952 rektor Vysokej školy politických a hospodárskych vied, v 1956 – 1961 rektor Inštitútu spoločenských vied pri ÚV KSČ, v rokoch 1962 – 1968

a na jeseň 1951 zomrel na infarkt. Ďalší z uvedených Jakobsonových kolegov, literárny kritik a historik, „*trockista Závaš Kalandra*“, už pred vyše rokom skončil na popravisku.³⁶

V tomto období sa obeťami stalinizmu stalo i viacero Jakobsonových slovenských priateľov z medzivojnového obdobia. Začať možno od Vladimíra Clementisa, ktorý sa po vojne stal ministrom zahraničných vecí a ako obeť politického procesu skončil na šibenici, a pokračovať cez odsúdeného poverenika pre školstvo a osvetu Laca Novomeského či lekára Arnošta Ungára z Dolného Kubína, ktorý bol švagrom ďalšieho z popravených Závaša Kalandru.

Súbežne sa v USA macarthysti pokúšali označiť Jakobsona nálepkou komunistu, ktorej sa mu pomáhali zbavovať známi z čias vojnovnej spolupráce s československou exilovou vládou na Západe, teraz už pôsobiaci pod hlavičkou Rady slobodného Československa. Funkciu jej predsedu v tom čase zastával bývalý exilový minister vnútra Juraj Slávik-Neresnický, rodák z Dobrej Nivy, ktorý aj ako veľvyslanec obnoveného Československa v USA roku 1947 podporoval Jakobsonovu snahu o návrat na Masarykovu univerzitu.³⁷ V súvislosti s obvineniami z „*neamerickej činnosti*“ sa im pre Jakobsonov „*případ*“ podarilo získať osobnú podporu od prezidenta Eisenhowera. Jakobsonove akademické kontakty s Československom sa v tomto období prirodzene úplne prerušili.

* * *

Postupné obnovenie vedeckých kontaktov s českým a slovenským vedeckým lingvistickým prostredím bolo spojené s celkovým uvoľnením v zahranično-politických vzťahoch súperiacich mocností studenej vojny v polovici 50. rokov. Jeho prvým dejiskom sa stala Juhoslávia, ktorá symbolicky potvrdzovala svoju líniu síce socialistického, no Západu nakloneného a od Sovietskeho zväzu nezávislého štátu aj demonštratívny pozývaním osobností západnej vedy. Tak bol R. Jakobson pozvaný už roku 1955 na Tretí medzinárodný slavistický kongres v Belehrade, kde ho i zvolili do Medzinárodného komitétu slavistov, stal sa čestným členom Srbskej akadémie vied a umení a absolvoval aj prednášky na univerzitách v Záhrebe a v Lubľane. Roku 1956, keď sa možnosť vycestovať do Juhoslávie rozšírila i na vybraných československých vedcov, sa na medzinárodnej

a opäť od roku 1972 až do smrti riaditeľ Ústavu českej a svetovej literatúry ČSAV.

36 Závaš Kalandra (1902 – 1950) bol odsúdený a popravený vo vykonštruovanom procese s Miladou Horákovou.

37 MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Juraj Slávik-Neresnický – od politiky cez diplomaciu po exil*. Bratislava: Prodam, 2006, s. 279-338. ISBN 8096955586; List R. Jakobsona profesorovi dr. Jaroslavovi Stránskému, ministrovi školstva a osvetu, 28. októbra 1947. In HAVRÁNKOVÁ – TOMAN, ref. 25, s. 81.

slavistickej konferencii v Belehrade stretol s Andrejom Mrázom,³⁸ Bohuslavom Havránkom a zrejme i ďalšími československými jazykovedcami.³⁹

Doma československí jazykovedci v tomto období ešte podobnú akciu presadiť nedokázali, no začali sa o to pokúšať. V tom istom roku totiž R. Jakobson dostal i pozvanie zúčastniť sa prvého stretnutia medzinárodného komitétu slavistov v Moskve.⁴⁰ A keď sa ho raz sovietska vláda rozhodla vpustiť do Moskvy, československé orgány stratili hlavný argument, na základe ktorého by mu mohli samy blokovať vstup. V jazykovedných periodikách toto uvoľnenie atmosféry dokumentovali konštatovania, zreteľne naznačujúce ústup od „*sgallovských*“ téz.⁴¹

Potom už bolo treba len nájsť pre Jakobsonovu návštevu vhodný a dostatočne politicky „nepriestrelný“ dôvod. Tým sa nakoniec stala celoštátna konferencia slavistov na prelome januára a februára 1957. Pred jej konaním bolo do Prahy zvolané zasadanie organizátorov z Medzinárodného komitétu slavistov, ktorý bol poverený prípravou medzinárodnej konferencie v Moskve na rok 1958. Po takmer dvadsiatich rokoch prišiel R. Jakobson s manželkou 27. januára 1957 do Československa ako jeho člen.⁴²

Štvordňové uzavreté pracovné zasadanie organizačného výboru, konané za účasti približne dvadsiatky zahraničných lingvistov a desiatky ich domácich kolegov, bolo neustále monitorované príslušníkmi československej Štátnej bezpečnosti. Zrejme z neho mali zmiešané pocity, pretože ho vo svojich záznamoch mimovoľne označili ako „*oslavu, trvajúcu štyri dni*“.⁴³ Následne sa v Prahe a v Olomouci konali zasadania Celoštátnej konferencie slavistov, zameranej na historicko-porovnávacie štúdium morfolologickej stavby, syntaxe a slovnej zásoby. Pri tejto príležitosti R. Jakobson vystúpil s referátmi a prednáškami v Prahe, Olomouci a dokonca aj v Bratislave.

Z policajného monitorovania jeho pohybu v Prahe a Olomouci sa zachovali podrobné zápisy s absolvovanými trasami, s údajmi o oficiálnych aj kolegiál-

38 Andrej Mráz (1904 – 1964), literárny a divadelný historik a kritik.

39 Archiv bezpečnostních služeb České republiky (ABS ČR), f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 110.

40 Tým, že cestoval letecky s mezipristátím v Prahe, sa údajne akademikovi B. Havránkovi podarilo stretnúť sa s ním aspoň počas prestupu v priestoroch letiska Ruzyň. Správa Mittelmann-Dedinského z 6. 3. 1957, tamže.

41 Pohovor orgánov Štátnej bezpečnosti s P. Sgallom z 21. 6. 1957. Svoje vtedajšie hodnotenie štrukturalizmu „*nepokladá už za úplne správne*“, no „*hodnotenie osoby R. Jakobsona po stránke politickej pokladá za úplne správne*“. Uvádza, že „*v roku 1956 niektoré veci z uvedeného článku v Tvorbe na prikaz redakcie, osobne akademika Havránka, odvolal v časopise jazykovedy. Odvolanie bolo publikované v č. 4 z minulého roka*“. ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2 (Akce BOR 5), s. 124.

42 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 2.

43 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 19.

nych stretnutiach v akademických inštitúciách i kaviarňach (vrátane pražských rozhovorov so Zuzkou Zguriškovou a Lacom Novomeským), ba aj s odposluchmi hotelových telefonátov.⁴⁴

Pokusy nájsť informácie o bratislavskej fáze jeho pobytu sa však napriek už zmienenej veľkému počtu hostí jeho prednášky, o ktorom sa zmienila M. Hayeková, ukázali byť oveľa komplikovanejšie. Podľa správ Štátnej bezpečnosti v Prahe z piatka 1. februára 1957 zašiel R. Jakobson o 15:55 do budovy ČSAV, odkiaľ „*jeho odchod nebol kvôli zlému počasiu zachytený*“, a to „*pre zlú viditeľnosť do áut, ktoré opúšťali budovu akadémie*“. Príslušníci Štátnej bezpečnosti ho preto čakali rovno pri hoteli Paříž, kam sa však do 23:30 nedostavil. Posledný údaj od agentky z terénu, pracujúcej zrejme na recepcii hotela Paříž, potvrdil, že Jakobson „*odišiel na nočný vlak do Bratislavy*“⁴⁵ a potom ho až 4. februára o 9:25 ráno pražskí pracovníci Štb opäť prevzali do svojej pozornosti na tamjšom Hlavnom nádraží.⁴⁶

Hoci je možné, že sa dokumentácia Štátnej bezpečnosti zo sledovania bratislavskej časti Jakobsonovho pobytu ešte kdesi nájde, zatiaľ tu vzniká otázka, či a ako by sa mohlo podariť zorganizovať jeho návštevu Bratislavy bez toho, aby upútala pozornosť tunajších zložiek Štb. Na prvý pohľad sa zdá byť takáto možnosť nepravdepodobná, pretože organizovanie hosťovskej prednášky si vyžadovalo nadviazanie aspoň nejakých priamych kontaktov, ktoré by pozornosti príslušných orgánov zaiste neušli.

K vytvoreniu medzery v nepretržitom sledovaní však mohla prispieť skutočnosť, že – ako mi potvrdili priami účastníci Jakobsonovej prednášky v Bratislave profesor Ľubomír Ďurovič⁴⁷ a docent Gerhard Baláž⁴⁸ – oba lingvistické krúžky mali už pred rokmi vytvorený a zabehnutý systém výmeny hostí medzi Prahou a Bratislavou. Stačilo teda len využiť dávno nastavené postupy. Okrem jednorazového osobného potvrdenia termínu si nepotrebovali sprostredkovať žiadne písomné alebo telefonické informácie, ktorých tok by mohla Štb zachytiť. V prospech organizátorov hral i fakt, že nielen pracovníci pražskej Štb, ale ani miestni informátori z radov vedeckých pracovníkov a študentov nemuseli v množstve cudzích účastníkov tamjšej konferencie s potrebnou rýchlosťou vedieť identifikovať starých Jakobsonových bratislavských známych, ktorí sa s ním do Prahy prichádzali stretnúť len na očičku.⁴⁹

44 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, passim.

45 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 31.

46 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 19.

47 Ľubomír Ďurovič (1925), jazykovedec.

48 Gerhard Baláž (1930 – 2016), jazykovedec, rusista.

49 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 12. Existuje napríklad zmienka o mužovi z okruhu ľudí,

Ďalším faktorom, ktorý mohol prispieť k hladkému priebehu tejto návštevy Romana Jakobsona v Bratislave, bolo rozhodnutie urobiť prednášku v priestoroch Inštitútu československo-sovietskeho priateľstva SAV, ktorý vtedy sídlil v zadnej časti Slovenského národného múzea. Zastrešila ju teda inštitúcia, ktorá sa už svojou podstatou zdala byť bezproblémovou. Sobotný dátum akcie nemusel mať na intenzitu sledovania vplyv, keďže išlo stále o pracovný deň. No na rozdiel od pražských zasadnutí bola bratislavská prednáška de facto verejná, nepôsobila teda nijako „tajomne“ a nevzbudzovala podozrenie, hoci nebola ani aktívne propagovaná.

Až o mesiac neskôr bol o tomto podujatí vyzvaný podať podrobnejšiu správu jeden z agentov Štátnej bezpečnosti z literárnovedného prostredia, slovenský teatrológ a prekladateľ Moric Mittelmann-Dedinský.⁵⁰ Podľa vlastného tvrdenia sa o prednáške dozvedel len náhodne od kolegu, krátko pred jej konaním. Vo výpovedi pre Štb popísal svoje dojmy, zachytil mená niektorých účastníkov a aj pravdepodobných organizátorov a zmienil sa aj o následnom stretnutí kruhu Jakobsonových známych v reštaurácii hotela Devín.⁵¹ Osobne sa s Jakobsonom dovtedy Mittelmann-Dedinský údajne nepoznal, no hosť sa k nemu správal s dôverou, vediac, že v prvej polovici 50. rokov bol niekoľko rokov väznený. Nevedno, nakoľko si bol R. Jakobson vedomý možnosti, že ani väzenská minulosť sa nevyučovala s aktívnym udavačstvom.

Mittelmann-Dedinský sa po prepustení z väzby a v priebehu postupnej profesijnej rehabilitácie natoľko upál na ponúknutú šancu stať sa prvým prekladateľom Goetheho Fausta do modernej slovenčiny, že sa s ním takpovediac stotožnil. Svoju prirodzenú obratnosť v spoločenskom styku a dôverčivosť svojho okolia, ktoré pristupovalo k obetiam politického prenasledovania s empatiou, využíval na budovanie kariéry zorientovaného a ťažko nahraditeľného informátora. Vo svojich správach pre Štb iniciatívne uvádzal popri zistených aktuálnych údajoch o tom, „kto, kde, čo povedal a urobil“ aj svoje nijako nevynucované osobné dojmy a názory a dopĺňal ich priebežne kontextuálnymi vysvetlivkami, ktoré mohli spomínaným osobám ešte viac poškodiť.

s ktorými sa Jakobson stretol, ktorý nastupoval večer 31. januára 1957 v Prahe do vlaku Slovenská strela. Nastúpil do jedného z vozňov, „hneď však vystúpil a bežal dozadu, kde v poslednej chvíli nasadol do posledného vozňa a o 18:20 týmto vlakom odišiel. Jeho totožnosť nebola zistená.“

50 Mórica Mittelmanna-Dedinského (1914 – 1989), slavistu a germanistu, v medzivojnovom období ľavicový publicista, počas vojny prenasledovaný „z rasových dôvodov“, v rokoch 1949 – 1953 väznený v súvislosti s obvinením z „trockizmu“ a vyšetrovaním ďalších vykonštruovaných prípadov.

51 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s.110-111. Agentúrna správa č. 472 z 6. 3. 1957, Mittelmann-Dedinský je podpísaný svojím krycím menom ako agent „Bliska“.

Svoju analýzu k Jakobsonovej prednáške, spísanú 6. marca 1957, začal exkurzom do jeho medzivojnovej kariéry. Jeho dôležitosť ilustroval prívlastkom „*priateľ Majakovského a Jesenina*“, no nezabudol tiež pripomenúť, že pred vyše dvadsaťročím „*napísal do Lidových novín ostrý protisovietsky článok a postavil sa v podstate zhodne so surrealistickou skupinou Karla Teigeho na stanovisko blízke trockistom*“. K faktu Jakobsonovho pôsobenia na americkej akademickej pôde počas vojny zdôraznil, že „*je zaujímavé, že jeho asistentom tu bol Klement Šimončič, dôverný kamarát dr. Bakoša, surrealista, ktorý po vojne prišiel /na krátku dobu/ do ČSR ako vysoký americký dôstojník a stretol sa s Fabrym a Bakošom*“.⁵² Išlo tu o zjavnú „nadprácu“, ktorou pre vylepšenie vlastnej pozície či len pre vlastný pocit dôležitosti neváhal poškodiť v tom čase už i tak vratkú Bakošovu pracovnú pozíciu v Československo-sovietskom inštitúte.⁵³

O samotnej prednáške Mittelmann-Dedinský v správe uviedol, že Roman Jakobson „*o niektorých veciach*“ hovoril „*veľmi ostro*“. Napríklad, že si „*robil žarty z toho, že štrukturalizmus bol označený za formalizmus a že to vyhlasovali za idealizmus*“. Tiež robil „*neustále narážky*“ na to, že ide o „*zvyšok stalinizmu, a že azda už toľko ‚čertov rohatých‘ už nevidíme*“. „*Smial sa*“ z toho, že všetko dianie v kapitalistických štátoch „*sa označovalo ‚v tých pochmúrnych rokoch‘ za svinstvo*“, a protirečil, že „*je tam veľa dobrého*“. Aj o americkej vede sa vyjadril „*veľmi pochvalne*“ a označil ju „*spolu so sovietskou za rozhodujúcu vo svete*“.

V pokračovaní správy o priebehu stretnutia v hoteli Devín sa Mittelmann-Dedinský zmienil, že R. Jakobson ho po mene poznal. Vo vzájomnom rozhovore spomenul, že mu bolo jeho meno povedomé v tej súvislosti, že „*dlho sedel v súvislosti s Clementisom*“. Tu opäť Mittelmann-Dedinský upresňoval, že „*Jakobson bol priateľom všetkých DAVistov*“.⁵⁴ Potom sa ho Jakobson pýtal, na čom práve pracuje a pozval ho ešte na stretnutie, plánované na ďalšie ráno, pred cestou do Prahy. Na to však vraj Mittelmann-Dedinský zaspal. A tak aspoň nahlásil, že „*v Bratislave sa zišiel, pokiaľ viem, s Bakošom, Mrázom, Paulinym /jazykovedcom/, Ružičkom⁵⁵ a inými*“.

Dodal aj informácie z druhej ruky, ktoré mal o Jakobsonovej prednáške v Olomouci, kam vzácného zahraničného hosťa pozval profesor Alexander Isačenko, ďalší z ruských emigrantov, ktorý predtým tiež pôsobil v Bratislave. Jeho dcéra

52 Mikuláš Bakoš (1914 – 1972), literárny teoretik a prekladateľ. Klement Šimončič (1912 – 2010), jazykovedec, lektor slovenčiny v Štrasburgu, v exile v USA, dobrovoľník-americký vojak na západnom fronte, redaktor Rádia Slobodná Európa. Rudolf Fabry (1915 – 1982), nadrealistický básnik.

53 ÚA SAV, f. Riadiace orgány, k. 1111, č. j. 3239, pracoviská SAV, organizačné materiály, Čs.-sovietsky inštitút.

54 Okruhu autorov slovenskej medzivojnovej ľavicovej literárnej revue DAV.

55 Jozef Ružička (1916 – 1989), jazykovedec.

sa Mittelmannovi-Dedinskému a tým aj orgánom Štb zdôverila, že „*Roman bol veľmi vtipný, ostro protistalinský a veľmi pochvalne hovoril o terajšej sovietskej slavistike. Povedal vraj, že by chcel do Moskvy aspoň na niekoľko rokov, ak nie navždy.*“ V hlásení sa pochválil aj informáciami z Prahy od Arnošta Ungára a Novomeského, že Jakobson „*demonštratívne navštívil Laca Novomeského a objal ho pri stretnutí*“.⁵⁶

O ďalších účastníkoch prednášky sú konkrétne informácie sporé. Podľa údajov z neskoršej správy Mittelmanna-Dedinského pozval jeho samého Michal Chorvát, ktorý sa jej teda pravdepodobne aj zúčastnil.⁵⁷ Jakobsonovi sa podarilo včas osobne informovať o svojej plánovanej návšteve Bratislavy aj jazykovedca Ľudovíta Nováka, ktorý v tom čase žil takpovediac vo vnútornom vyhnanstve v Starej Ľubovni.⁵⁸ Novák bol aj jediným, čie meno sa v tejto správe v súvislosti s prednáškou spájalo aj so zmienkou o účasti na následnom spoločnom „*posedení pod viechou*“, ako za starých čias. Ani tu však nie je jasné, či išlo o posedenie vo dvojici, alebo týmto spôsobom po prednáške pokračovalo v diskusii viacero osôb.

Podľa informácie prof. Ľubomíra Ďuroviča, ktorú potvrdzujú aj hlásenia Štb zo sledovania v Prahe, preferoval totiž R. Jakobson rozhovory vo dvojici, takže si namiesto spoločných debát dohadoval so známymi stretnutia v tridsaťminútových intervaloch. Po pol hodine sa buď striedali jeho spolubesedníci, alebo sa sám presúval v kaviarni od jedného stola k druhému. „*Jakobson sa stretával s inými zásadne medzi štyrmi očami. On to vždy hlásal, že zmysluplný rozhovor môže byť len medzi štyrmi očami, inak je to vraj len konverzácia.*“⁵⁹ Tým čiastočne chránil aj svoje zdroje pred rizikom vzájomného udania, či už zámerného, alebo len z neopatrnosti. O účinnosti tohto opatrenia svedčí aj zmienka Mittelmanna-Dedinského o stretnutí s Jakobsonom v Prahe, kde sám čakal pri inom stole, kým si americký profesor dokončil rozhovor s predchádzajúcim partnerom. Podľa vlastného hlásenia až po ďalšej trištvrte hodine dokázal zistiť, že išlo o Paula Garvina,⁶⁰ pričom však stále nevedel nič o obsahu ich vzájomného rozhovoru.⁶¹

V spisoch Štátnej bezpečnosti z pracoviska poštovej cenzúry sa zachovala aj kópia listu Jána Komorovského,⁶² ktorý sa v tom čase venoval staroruskej

56 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 111.

57 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 209, správa agenta „Blisku“ z 24. 9. 1957.

58 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 209, správa agenta „Blisku“ z 24. 9. 1957.

59 Súkromná korešpondencia autorky s prof. Ľubomírom Ďurovičom, 6. 5. 2016.

60 Paul Garvin (1919 – 1994), americký sociolingvista, pred emigráciou roku 1938 študoval v ČSR medicínu.

61 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 209.

62 ABS ČR, f. 305, k. 739, č. j. 2, s. 147-148. Ján Komorovský (1924 – 2012), rusista a kome-

literatúre, adresovaného Jakobsonovi, z 15. júna 1957. Z textu vyplýva, že mu už zaslal viacero svojich folkloristických prác a žiadal ho o separáty niekoľkých článkov, na ktoré ho korešpondenčne upozornil ďalší z ruských profesorov, pôsobiacich pred rokom 1948 v Bratislave, Pjotr G. Bogatyrev.⁶³ V závere listu sa J. Komorovský ospravedlňoval za neúčast' na februárovej prednáške. Mrzelo ho, že sa o nej nedozvedel včas, pretože práve trávil zimnú dovolenku u rodičov v Trenčíne. Z ďalších bratislavských pamätníkov mi svoju účasť osobne potvrdili rusisti Ema Panovová a Štefan Švagrovský.⁶⁴ Načasovanie tejto prednášky do zimných prázdnin, resp. do prestávky medzi semestrami, je zrejme aj dôvodom, prečo sa nezachovala v spomienkach mladších pamätníkov, vtedajších študentov.

* * *

Roku 1957 navštívil Jakobson Československo ešte raz, na jeseň, no vtedy na Slovensko nezamieril. Už pred cestou sa opäť vyskytli otvorené problémy politického charakteru. Ľudí, ktorí ho začiatkom roka žiadali o zasielanie vedeckej literatúry, kontaktovala Štátna bezpečnosť. Tlačila na nich, aby sa od neho dištancovali a aby doručené knihy označovali za „nevyžiadané“ a „nepriateľské tlačoviny“, „propagandistické a nie vedecké diela“.⁶⁵ Jakobsonovej manželke, ktorá sa k nemu mala pripojiť počas svojej vlastnej cesty po Európe, neboli udelené požadované vstupné víza. Hoci sám Jakobson sa do republiky dostal, organizátori Komeniologického kongresu, kam bol pozvaný, sa rozhodli strategicky vyhýbať verejnej pozornosti a v oficiálnom programe vynechali jeho meno. Zrejme sa tým čiastočne vyhli aj priamemu nátlaku na jeho vyradenie z programu a na zrušenie jeho vystúpenia s referátom.⁶⁶ Táto stratégia bola zjavne úspešná, pretože predseda ČSAV Zdeněk Nejedlý v rozhovore s Vladimírom Štěpánkom, autorom článku z *Rudého práva* z 2. mája 1958, dodatočne vyhlásil pozvanie Jakobsona za neprípustný „svojoľný akt“. Vraj by s pozvaním nebol súhlasil, pretože ho „dobře poznal z mezivojnového obdobia“, keď „vždy v umení a vo vede propagoval reakčné teórie a všetky -izmy, ktoré v tej dobe existovali“. Za-

niológ, po roku 1989 zakladateľ odboru religionistiky na Univerzite Komenského.

63 P. G. Bogatyrev (Bogatyryov) (1893 – 1971), folklorista, etnológ, jazykovedec.

64 Ema Panovová (1925), Štefan Švagrovský (1931), rusisti. Telefonické rozhovory 5. júna 2016.

65 ABS ČR, f. 305, k. 739, č. j. 4. Vyhlásenia o nevyžiadanych knihách sa tu striedajú s eštébáckymi „analýzami“ zavadnosti ich obsahu a zadržanou cenzúrovanou privátnou korešpondenciou.

66 Mezinárodní konference pro bádání o životě a díle J. A. Komenského. Praha, 23. – 29. 9. 1957. Program. ABS f. 305, k. 140, č. j. 2, s. 148, tiež ABS, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 210, správa agenta „Blísku“ z 24. 9. 1957.

strájal sa, že „*napriek tomu, že som už starý, ukážem im, že som ešte stále pred-
seda ČSAV, že som mal byť o tomto pozvaní informovaný*“.⁶⁷

Popri správach ďalších agentov a príslušníkov Štb je aj z tejto akcie k dis-
pozícii opis od agenta „Blísku“, teda Mittelmanna-Dedinského.⁶⁸ Podľa dikcie
svojej správy bol tentoraz vopred zaúkolovaný na aktívne nadväzovanie rozho-
vorov s účastníkmi kongresu. Po súkromnom rozhovore s Jakobsonom ohlásil,
že zahraničný hosť sa ho dopytoval na osudy svojich vtedy ešte stále väznených
známych – Daniela Okáliho a Ivana Horvátha.⁶⁹ Citoval aj jeho rozhorčený ko-
mentár, že „*Československo je jediná krajina, kde sa nič, ale vôbec nič vo veci
uskutočnenia rehabilitácií neurobilo*.“ Úplnú nečinnosť vo veci rehabilitácie
Vladimíra Clementisa označil pri tej príležitosti R. Jakobson za „*naozaj svin-
stvo*“.

Mittelmann-Dedinský sa usilovne vypytoval na objekty svojho záujmu, resp.
záujmu svojich riadiacich orgánov. Verný divadelnej praxi zachytil do správy
celý rozhovor formou dialógu, s priamou rečou. Citované Jakobsonove vyjad-
renia nasvedčujú, že profesor sa pri kontakte s ním vyhýbal zachádzaniu do
detailov, hoci niektoré zo svojich úsudkov formuloval dosť tvrdo. Na otázku
o Klementovi Šimončičovi sa vyjadril, že „*ten je lenivý ako voš*“. Rozhorčovalo
ho, že hoci si mohol urobiť postupne doktorát a pokračovať vo vedeckej kariére,
„*nerobí vôbec nič. Priženil sa do bohatej farmárskej rodiny /slovenskej/ a kvôli
dekoru si ponechal lektorát slovenského jazyka na Columbia university. Z toho
má toľko, že môže skromne žiť a viac nechce, keď má aj slávu. Žije v New Yorku
a je tam jedným z vážených členov kultúrnej komisie*“. V reakcii ohľadom pro-
fesor Dieška⁷⁰ upresnil, že ten „*už nie je ľudákom, hlási sa k existencializmu*“
a „*bývalí ľavičiari sa tiež okolo neho grupujú*“.

Štátna bezpečnosť sa zrejme zaujímala aj o informácie o situácii medzi ame-
rickými komunistami. No napríklad komentovaniu otázok ohľadom Josefa Gut-
tmana, voľakedajšieho popredného komunistického publicistu, žijúceho od roku
1939 v USA a podľa informácií Mittelmanna-Dedinského prispievajúceho do
Partisan Review, ľavicového časopisu, ktorý sa postupom času obrátil proti so-
vietskej politike, sa R. Jakobson vyhol. Tvrdil len, že to nie je príliš zaujímavé
čítanie. Ostrejšie sa vymedzil voči bývalému americkému komunistovi Howar-
dovi Fastovi, o ktorom na priamu otázku odpovedal, že „*to je tak trochu kurva*“.

67 ABS ČR, f. 305, k. 739, č. j. 4, s. 136.

68 ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 212, správa agenta „Blísku“ z 24. 9. 1957.

69 Daniel Okáli (1903 – 1987), právnik, politik, literárny kritik, zakladajúci člen DAVu; Ivan Horváth (1904 – 1960), spisovateľ, diplomat, komunistický politik. Obaja boli takmer desať rokov väznení ako „buržoázni nacionalisti“.

70 Jozef Dieška (1913 – 1985), profesor filozofie a sociológie, po roku 1948 pôsobil v USA.

Najprv robil otroka partaji a teraz bude robiť otroka jej nepriateľom“.⁷¹ Podobný výraz sa pri odpovedi na otázku, ako ho v Československu privítali bývalí kolegovia, ušiel aj profesorovi estetiky Janovi Mukařovskému: „*myslím, že v tejto otázke je ľud Československa jednotný v názore, že je Mukařovský sviňa. Ale teraz sa okolo mňa dost' mal. Viac než minule, keď bol dost' chladný*“.

Komentujúc kvalitu konferencie sa R. Jakobson naopak veľmi pozitívne zmienil o prednáške dr. Čaploviča. Uviedol, že ju aj verejne v diskusii „*náležite pochválil*“ a dopytoval sa, odkiaľže mu bol referent povedomý – Ján Čaplovič totiž počas vojny tiež pôsobil v zahraničnom odboji.⁷² Mittelmanna-Dedinského zaujímal aj bratislavský rodák, sociológ László Porzsolt (Lars Porsholt),⁷³ na ktorého sa pýtal ako na Jakobsonovho „*nórsko-švédskeho spoluemigranta*“, no ten poprel, že by ho bol poznal.

Z tejto správy vyplývala aj zásadná informácia, že Jakobson si bol vedomý šikanovania, ktorého sa Štb na jeseň 1957, pri jeho druhej návšteve v danom roku, už dopúšťala voči nemu aj voči všetkým kolegom a priateľom, ktorí s ním prišli do kontaktu. „*Všeobecne sa ku mne chovajú hrozným spôsobom. Sledujú ma. Viem to podľa toho, že každého, kto sa so mnou zišiel, legitimovali, keď sa so mnou rozlúčil. Ľudia mi to doniesli*.“ V posledný deň pobytu v Prahe sa voči tejto praxi chystal „*ostro protestovať*“.

* * *

Roku 1958 sa vlna nenávisťnej kampane voči Jakobsonovi v československej tlači spustila znovu, pričom korelovala s celoštátnym zintenzívnením kampane za ideologickú čistotu a s ňou spojenými čistkami v akademickom prostredí. *Rudé právo* ho označilo za agenta americkej rozviedky, „*celoživotného kozmopolitu*“, ktorý počas vojny spolupracoval so službami „*buržoázneho*“ čs. exilu a teraz pokračuje rozosielením „*publikácií plných imperialistickej propagandy*“ a „*pozvaní na študijné pobyty*“. Týmto spôsobom sa mal snažiť „*pod rúškom vedeckých kontaktov zainteresovať mladých vedeckých pracovníkov na priamy styk s americkým veľvyslanectvom*“.⁷⁴ Pripomenuté tu boli aj jeho ná-

71 Howard Fast (1914 – 2003), americký spisovateľ, od roku 1943 člen komunistickej strany, nositeľ Stalinovej ceny, v polovici 50. rokov sa s hnutím rozišiel.

72 Ján Čaplovič (1904 – 1961), ev. kňaz, historik, bibliograf a novinár, počas vojny pracoval pre exilovú čs. vládu v Paríži a v Londýne. Pri tejto príležitosti sa Jakobson pýtal Mittelmanna-Dedinského aj na Dezidera Benaua, ktorého mal fixovaného ako „Čaplovičovho tajomníka“. Dozvedel sa len toľko, že tento medzivojnový ľavicový aktivista bol v prvej polovici 50. rokov tak isto väznený a po prepustení pracoval ako korektor.

73 László Porzsolt (Lars Porsholt) (1906 – 1970), sociológ, pôsobiaci v medzivojnových komunistických kruhoch maďarskej menšiny v ČSR, od druhej svetovej vojny v emigrácii.

74 ŠTĚPÁNEK, Vladimír. Kde už nejde o vedecké styky. In *Rudé právo* 26. apríl 1958, s. 2.

lepky z medzivojnového obdobia, ako „*protisovietsky našepkávač a literárny bielogvardejec*“, ktorý „*rozvíjal teórie o fašizácii sovietskeho režimu*“. Opakované protesty Romana Jakobsona voči týmto agresívnym útokom zostali bez odozvy.⁷⁵

V akademických kruhoch na Slovensku bolo v rámci tejto čistky z práce prepustených alebo „*reorganizáciami uvoľnených*“ desiatky lingvistov, vrátane už spomínanej dr. Hayekovej, ktorým opäť priťažil triedny pôvod, „*idealistický svetonázor*“ alebo zahraničné kontakty. Obnovil sa aj pohon na miestnych slovenských „*trockistov*“.⁷⁶ Ladislav Novomeský, v tom čase stále ohrozený trvajúcim podmieneným trestom, považoval za potrebné poslať 29. apríla 1958 z vlastnej iniciatívy vysvetľujúci list ministrovi vnútra Rudolfovi Barákovi. Uviedol v ňom, že sa s Jakobsonom v predošlom roku síce dvakrát stretol, no že sa ich rozhovor obmedzil na diskutovanie noviniek moravskej archeológie a slovenskej literatúry. Vzhľadom na to, že počas druhej návštevy bol L. Novomeský v nemocnici, R. Jakobson sa mu ponúkol, že mu zaobstará ťažko nedostupné antibiotiká, ktoré mu aj poslal. Novomeský tu zdôrazňoval, že „*žiadne zásielky iného druhu*“ od neho nedostal. V závere listu uviedol, že celkovo považuje tieto skutočnosti z hľadiska ministra, resp. „*pre vec, ktorou sa Rudé právo zaoberá*“, za nepodstatné, no píše ich so zámerom „*rozptýliť možné dohady a sám sa vyhnúť nedorozumeniam*“.⁷⁷ Je príznačné, že „*vec*“ ako takú, teda aktuálnu mediálnu kampaň a s ňou spojenú čistku, sa spochybníť neodhodlal.

O pražských aj bratislavských stretnutiach s americkým profesorom sa zasa raz stalo užitočnejšie mlčať. Jakobson sám pritom pokračoval v cestovaní po konferenciách v Moskve, Budapešti a iných vedeckých centrách východného bloku, kde aj publikoval svoje štúdie. Sovietski kolegovia, s ktorými sa stretával, zachovali jeho sarkastické vyjadrenie, že v tých časoch sa s ním Rusi odvažovali zhovárať v konferenčných sálach, Maďari na chodbách a vedci z Československa len na záchode.⁷⁸

Z tohto obdobia sa zachovali aj čiastočne využité podklady pre defamačné články, napr. „Návrh článku k odhaleniu činnosti R. Jakobsona“. ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 131-136; „Návrh článku redaktora Rudého práva K. Vaňka Profesor? Ne, špion“, ABS ČR, f. 305, k. 740, č. j. 2, s. 137-140.

75 GLANC, ref. 8, s. 234-258.

76 V auguste 1957 boli zatknutí „členovia skupiny M. Tušera a spol.“, ktorí mali okrem iného rozširovať trockistickú literatúru. MARUŠIAK, Juraj. *Slovak Policy 1956–60*. Praha: OSF REsearch Support Scheme, 2000, s. 15-16. Dostupné na internete: <<http://www.akademicky-repozitar.sk/sk/repozitar/slovenska-politika-1956-1960.pdf>>. [cit 2018-02-15]; tiež Slovenský národný archív (SNA), fond ÚV KSS : P. David, k. 2248.

77 DRUG, Štefan. Prípád Jakobson. In *Romboid*, 1990, roč. 24, č. 6, s. 33. ISSN 0231-6714.

78 ИВАНОВ, Вячеслав В. О Романае Якобсоне. (Главы из воспоминаний). In *Zvezda*, 1999, roč. 75, č. 7. Dostupné na internete <<http://magazines.russ.ru/zvezda/1999/7/ivanov.html>>.

* * *

Ďalšia vhodná chvíľa na pokus o obnovenie kontaktov a o akademickú rehabilitáciu Romana Jakobsona, ktorej sa neúspešne domáhal hneď po uverejnení Štěpánkovho defamačného článku v *Rudom práve*, nadišla v Československu až v polovici 60. rokov. V politickej atmosfére opäť nastalo obdobie citelného uvoľnenia a poruke bola i dôstojná zámienka – blížiac sa Jakobsonova sedemdesiatka, pripadajúca na 11. novembra 1966.⁷⁹

Do funkcie riaditeľa Ústavu českej a svetovej literatúry ČSAV bol však v Prahe len pred nedávnom inštalovaný veterán stalinistických kultúrnych zápasov prof. Ladislav Štoll, ktorý práve v novej knihe *O tvar a strukturu v slovesném umění*⁸⁰ znovu potvrdil svoj odmietavý názor na Jakobsona a jeho školu. Nádejať sa na zmenu Štollovoho postoja bolo márne aj z ďalšieho dôvodu. Do tejto riaditeľskej funkcie roku 1962 totiž nebol povýšený, ale do nej klesol z vládných a straníckych postov práve v dôsledku destalinizácie a s ňou narastajúcej moci jeho názorových oponentov.

Jakobsonovi priatelia sa preto rozhodli namiesto neplodného prerážania bariér v Prahe pokúsiť sa obísť ich cez Brno a Bratislavu. Namiesto „ospravedlnenia“, ktoré sa od stranického vedenia a ani od redakcie jeho denníka stále očakávať nedalo, mu ako náhradku chceli k narodeninám „vybaviť“ nejaký spôsob verejného vyjadrenia profesijného uznania na akademickej pôde. Pritom by sa oficiálna verzia o jeho zásluhách o vedu mohla menej konfliktne sústrediť na jeho medzivojnovú akademickú činnosť, bez pripomínania tak starých, ako aj čerstvých politických sporov.

Literárny historik Štefan Drug rekonštruoval vývoj snáh o Jakobsonovu akademickú rehabilitáciu na základe zachovanej vzájomnej korešpondencie medzi Jaroslavom Seifertom, Lacom Novomeským, R. Jakobsonom a ďalšími pisateľmi.⁸¹ Vyplýva z nej, že iniciatíva k tomuto spôsobu nápravy vecí vyšla od samotného Jakobsona, ktorý 31. mája 1966 potvrdil Novomeskému, že by sa s ním rád stretol, a teda aj pricestoval do Československa, avšak že nevyvrátené defamácie ho stále ťažia. Výslovne uviedol, že mu nejde o dodatočné ospravedlnenia od jeho ohováračov, ale „o dôstojný prejav uznania z avantgardných kruhov vedeckých alebo literárnych“. Vyjadril nádej, že „napríklad k mojim blízkym sedemdesiatinám príde priateľské gesto od Sväzu slovenských spisovateľov, od

[cit 2018-02-15].

79 MORÁVKOVÁ, Alena (ed.). *Roman Jakobson Z korespondence*. Praha; Litomyšl: Paseka, 1997, s. 24. ISBN 8071851507.

80 ŠTOLL, Ladislav. *O tvar a strukturu v slovesném umění*. Praha: Academia, 1966, 185 s.

81 DRUG, ref. 77, s. 32-37; DRUG, Štefan. Ešte raz k prípadu Jakobson. In *Romboid*, 1990, roč. 24, č. 10, s. 118. ISSN 0231-6714; DRUG, Štefan. Dodatok k Jakobsonovmu prípadu. In *Slovenská literatúra*, 1991, roč. 37, č. 5-6, s. 406-414. ISSN 0037-6973.

bratislavskej univerzity alebo od Akadémie, ktoré premôže vo mne trpký pocit odcudzenia“. To by ho motivovalo aj následne zmeniť svoje „*predbežné rozhodnutie odmietnuť účasť na pripravovanom medzinárodnom zjazde slavistov*“.⁸²

Iniciatívu smerom k očisteniu svojej odbornej povesti v československom prostredí vyvíjal v tom čase R. Jakobson aj prostredníctvom ďalších kanálov. V liste svojej bývalej manželke Sofii Haasovej, žijúcej v Brne, dňa 21. septembra 1966 písal: „*aj naďalej nezlomne nástojím na tom, že pokiaľ sa mi zo strany ani jednej z československých univerzít alebo akadémii nedostane dôstojného uznania za všetko, čo som pre ne urobil, čím by sa automaticky znegovali všetky tie podlé útoky, nezmením svoje rozhodnutie odmietnuť účasť na nasledujúcom slavistickom kongrese, a uvažoval som aj o tom, že nepôjdem ani do Oxfordu, kde má zasadať prípravná komisia toho kongresu. Teraz sú na rade menované inštitúcie*“.⁸³

S touto „úlohou“ sa už medzičasom L. Novomeský obrátil na J. Seiferta, ktorému 2. júla 1966 potvrdil, že v akademických kruhoch už bola vybraná „*deputácia*“, poverená ísť vysvetliť na ÚV KSČ „*pomer našej vedy k Jakobsonovi*“ a žiadať pre neho „*čestnú satisfakciu*“.⁸⁴ Tento proces sa však mohol zbytočne naťahovať a hrozilo, že v prípade, ak by československé orgány odmietli udeliť Jakobsonovi vízum, alebo sa na ňom inak vršili pred pripravovaným VI. medzinárodným zjazdom slavistov roku 1968, mohlo by to vyústiť do solidárnej neúčasti ďalších vedcov zo Západu.

Seifert si do odoslania odpovede Novomeskému 28. júla 1966 overil, či by bolo možné získať takéto vyjadrenie cez Ústav českej literatúry. Tamojší kolegovia mu potvrdili, že sami by s návrhom súhlasili, no že cez vedenie ústavu, teda cez L. Štolla, by nemalo šancu prejsť. Pokus angažovať ústrednú spisovateľskú organizáciu taktiež Seifert odmietol ako márny. Podľa jeho dojmu bol ich zväz „*úplne rozložený a takmer bezmocný*“ a uviedol, že o tom už sám listom informoval aj priamo Jakobsona. Na Novomeského sa obrátil späť s povzdychom, že „*už naozaj*“ nevie, „*čo podniknúť, len snád ak by sa trochu viac opreli Slováci, ktorí sú predsa len viac schopní podobnej akcie. A tiež sú jednotnejší než u nás, kde sa to háda a nevedia sa pohnúť*“.⁸⁵ Ďalej navrhol Novomeskému, že by sa paralelne oni dvaja, prípadne s podporou ďalších jazykovedcov a literátov, mohli obrátiť listom na prezidenta Antonína Novotného. Aj tento nápad L. Novomeský

82 DRUG, ref. 76, s. 33.

83 KULDANOVÁ, Pavlína. Roman Jakobson a Československo. In *Litteraria humanitas IV. Roman Jakobson*. Brno: 1966, s. 179. Dostupné na internete: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/132377/LitterariaHumanitas_004-1996-1_19.pdf?sequence=1>. [cit 2018-02-15].

84 DRUG, ref. 77, s. 34. Uvedení sú tu „*B. Havránek, F. Vodička, Karol Rosenbaum a iní*“.

85 DRUG, ref. 77, s. 34.

schválil a tiež sa nadchýnal informáciou, že na univerzite v Brne (vtedy už nazývanej nie po Masarykovi, ale po prírodovedcovi J. E. Purkyně) už verejne rezonoval zámer udeliť Jakobsonovi pri príležitosti jeho narodenín čestný doktorát.

Keďže však tieto iniciatívy do počiatku jesene 1966 nenadobudli reálne kontúry a Jakobsonovo jubileum sa nezadržateľne blížilo, spriatelení akademici sa začali sústreďovať skôr na systematické vnášanie jeho mena v pozitívnych kontextoch do akademickej a postupne i všeobecnejšie orientovanej tlače. V septembri roku 1966 Jaroslav Seifert vo vlastnom profilovom rozhovore⁸⁶ pre *Literární noviny* pri príležitosti svojej blížiacej sa šesťdesiatpäťky „vyslovil jeho meno“ vo verejnom periodiku bez následnej reakcie cenzúry. Doplnil ho dokonca prívlastkom „geniálny“ a vyjadrením vďaky, že Jakobson „nás zoznamoval so všetkými pozoruhodnými básnikmi sovietskymi“. Novomeský to komentoval s nadšením, ako dobré znamenie.⁸⁷ Zvláštny jubilejný článok pre *Literární noviny* pripravil aj profesor Felix Vodička,⁸⁸ spustiť tak na ich stránkach diskusnú prestrelku s Ladislavom Štollom.

Bratislavský *Kultúrny život* sa do vlny gratulácií zapojil uverejnením dvoch jubilejných textov: *Za čo vďačíme Jakobsonovi* od Eugena Paulinyho a *Jakobson a moderná veda* od Šimona Ondruša.⁸⁹ Nezaostal ani literárno-kritický časopis *Romboid*, kde bol publikovaný Jakobsonov stručný životopis od literárnej vedkyne Nory Krausovej a preklad jeho vlastnej state s nadpisom *Retrospektíva*.⁹⁰ S prietiahmi, až začiatkom roku 1967, vyšlo aj tematické číslo časopisu *Slovenská literatúra* venované jubilantovi.⁹¹

86 JELÍNEK, Antonín. Chvilé s Jaroslavem Seifertem. In *Literární noviny*, 1966, roč. 15, č. 39, s. 1.

87 DRUG, ref. 76, s. 36.

88 VODIČKA, Felix. Ne jen jubilejně. (70 let Romana Jakobsona). In *Literární noviny*, 1966, roč. 15, č. 41, s. 5; ŠTOLL, Ladislav. Političnost skutečná a domnělá. In *Literární noviny*, 1966, roč. 15, č. 45, s. 5; VODIČKA, F. Kritéria historického hodnocení. In *Literární noviny*, 1966, roč. 15, č. 48, s. 5; ŠTOLL, L. Objektivní historická kritéria. In *Literární noviny*, 1966, roč. 15, č. 51, s. 5.

89 PAULINY, Eugen. Za čo vďačíme Jakobsonovi. In *Kultúrny život*, 1966, roč. 20, č. 42, s. 8, ISSN 1338-015X; ONDRUŠ, Šimon. Jakobson a moderná veda. In *Kultúrny život*, 1966, roč. 20, č. 42, s. 9.

90 KRAUSOVÁ, Nora. K 70. Romana Jakobsona. In *Romboid*, 1966, roč. 1, č. 2, s. 31-32; JAKOBSON, Roman. Retrospektíva. In *Romboid*, 1966, roč. 1, č. 2, s. 33-37, výber z JAKOBSON, Roman. *Selected writings, Phonological studies*. The Hague: Mouton, 1962. Preklad V. Z., zrejme Zora Váleková.

91 *Slovenská literatúra*, 1967, roč. 13, č. 1; NOVOMESKÝ, Ladislav. S avantgardou a v avantgarde (poznámky pri sedemdesiatinách R. J.) s. 3-10; ŠTRAUS, František. Poznámky k metódam výskumu slovenského verša, s. 11-43; KOCHOL, Viktor. Štúrovský desaťslabičník a srbský desaterac, s. 44-54; ŠABÍK, Vincent. K sedemdesiatinám profesora Romana Jakobsona, s. 55-66; JAKOBSON, Roman. Gramatická štruktúra veršov Janka Kráľa, s. 67-78; ČEPAN,

Aktéri tohto „rehabilitačného“ pokusu si stále boli vedomí vratkosti politickej situácie. Autor odvážne pochvalnej state v *Kultúrnom živote* Šimon Ondruš sa podľa svojej publikovanej spomienky rozhodol radšej toto číslo časopisu neposlať Jakobsonovi z Československa poštou, aby ho nezachytila cenzúra, ale požiadal o pomoc pri doručení kolegu, ktorý vtedy prednášal slovenčinu a češtinu v Kolíne nad Rýnom.⁹² Grafík časopisu *Slovenská literatúra* sa zasa rozhodol Jakobsonovo meno nedávať priamo do záhlavia jubilejného čísla, aby výtlacky na prvý pohľad nepútali pozornosť nezasvätených.⁹³

Oslovení členovia ÚV KSC zaujali vyčkávaciu taktiku a ani blížiacim sa jubileom sa nenechali tlačiť k aktivite na domácej pôde. Naopak, na októbrové medzinárodné stretnutie slavistov vo Veľkej Británii, ktoré samotné sa tiež konalo v znamení Jakobsonových narodenín, vyslali profesora Bohuslava Havránka ako parlamentára s odkazom, že sú ochotní prostredníctvom akademických inštitúcií nechať vystaviť Jakobsonovi pozvanie, teda povoliť mu aj vstup do krajiny, ale nemienia sa za kampaň, ktorú proti nemu viedli, oficiálne ospravedlňovať. Následne sa malo vyhodnotiť, či stretnutie na britskej pôde „*prebehne v ovzduší vzpurnom alebo pokojnom*“ a až podľa výsledku mienili ďalej rozhodovať. Rokovanie slavistov v Oxforde prebehlo z hľadiska československých komunistických elít bez výraznejších závad, Jakobson svoju horkosť voči nim výrazne verejne neventiloval. Aktuálnu pozitívnu medializáciu v kultúrnych periodikách a rozbehnuté procesy udelenia čestných ocenení na univerzite v Brne a v Slovenskej akadémii vied považoval pre danú chvíľu za dostatočný dôkaz dobrej vôle z československej strany. Podmienené „*pozvanie bez ospravedlnení*“ na najbližší slavistický zjazd, plánovaný do Prahy, sa rozhodol prijať.

Jakobsonova osobná oficiálna symbolická rehabilitácia v Československu sa teda od pôvodnej iniciatívy spojenej s jeho sedemdesiatymi narodeninami odložila o ďalšie dva roky, na leto 1968. Aj vtedy svoj oficiálny pracovný konferenčný program spojil s ďalšími výjazdmi po krajine za starými priateľmi. Avšak na rozdiel od roku 1957 začínal tentoraz svoju cestu do Československa v Bratislave, prichádzajúc sem cez Viedeň, a tadiaľto sa i po ukončení zjazdu vracal domov.

Podľa listu Sofii Haasovej z 19. júna 1968 pôvodne plánoval svoj pobyt v Československu nasledovne. Najprv koncom júla pricestovať do Bratislavy, kde by aj s vtedajšou manželkou, poľskou lingvistkou Krystynou Pomorskou,

Oskar. Slovenská literárna veda v rokoch 1945 – 1966, s. 79-97; V. Z. (pravdepodobne VÁLKOVÁ, Zora). K otázkam štruktúrálnej poetiky, s. 98-103; PRÍDAVKOVÁ-MINÁRIKOVÁ, Marianna. Sovietska diskusia o textológii a vydávaní klasikov, s. 103-109.

92 ONDRUŠ, Šimon. Chvíle s Romanom Jakobsonom. In *Literárny týždenník*, 1996, roč. 8, č. 44, s. 3-4. ISSN 0 862-5999.

93 DRUG, ref. 77, s. 37.

„pobudol na pozvanie Slovenskej akadémie vied až do odjazdu do Prahy“ na VI. medzinárodný zjazd slavistov, konaný v dňoch 7. – 13. augusta. Odtiaľ sa mienil vybrať cez Brno domov. Program rôznych podujatí, plánovaných na jeho počesť, sa však ešte mierne menil, a tak sa oficiálna zastávka v Bratislave presunula na záver. V posledný deň pražského pobytu 13. augusta mu udelila čestný doktorát Univerzita Karlova, nasledovaná 15. augusta univerzitou v Brne.⁹⁴

Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied sa na symbolickej Jakobsonovej rehabilitácii podieľalo udelením Zlatej medaily SAV, vydananej pri príležitosti 15. výročia prijatia zákona o SAV.⁹⁵ Zostavu jej laureátov,⁹⁶ ktorej návrh bol podaný „v zmysle rokovania Predsedníctva zo dňa 24. januára 1968“, schválilo predsedníctvo SAV 24. júna 1968. V odôvodnení bol Roman Jakobson charakterizovaný ako „profesor Harvardskej univerzity“, ktorý „pracoval v ČSR ako vedecký pracovník a univerzitný učiteľ“ a „roku 1939 musel pred fašistickou okupáciou opustiť ČSR“. Zmienené tu boli aj jeho akademické pozície v USA, menovite vedenie Katedry slovanských filológií a všeobecnej jazykovedy na Harvarde. V citovanom dokumente sa zdôrazňovalo, že „vo výskume i pedagogickej práci venuje zvýšenú pozornosť slovenskému jazyku a slovenskej literatúre“ a napríklad roku 1931 štúdiou „Z fonológie spisovnej slovenčiny /Slovenské miscellanem, Bratislava 1931/“ položil základy „štruktúrnej a funkčnej analýzy hláskovej sústavy slovenčiny“. Tvrdilo sa tu dokonca, že „v Sborníku FFUK Philologica XVI z r. 1964 píše o jazykovej štruktúre veršov slovenského básnika Janka Kráľa“,“⁹⁷ hoci táto štúdia sa v uvedenej ročenke nenachádza; ide zrejme o text publikovaný v *Slovenskej literatúre* č. 1 z roku 1967.

Celkovo použité formulácie evidentne pochádzali z návrhu podaného Vedeckým kolégiom jazykovedy SAV z marca 1968. Tam boli doplnené aj o konštatovanie, že Jakobson je „v súčasnosti prvou osobnosťou svetovej lingvistiky“ a podporené odkazom na jeho vystúpenia na aktuálnych svetových kongresoch. Ako finálny argument tu zaznelo, že „udelenie Medaily SAV tomuto poprednému predstaviteľovi svetovej lingvistiky bude aj pre slovenskú vedu veľkým vyznamenaním“.⁹⁸

94 Dostupné na internete: <<http://www.ceskatelevize.cz/zpravodajstvi-brno/extra/192007-exkluzivni-video-nevitany-vitany-svetovy-lingvista-roman-jakobson-v-brne/>>. [cit 2018-02-15].

95 Ústredný archív SAV (ďalej ÚA), f. Riadiace orgány, k. 2422, č. j. 4986, Vyznamenania, ceny. Medaily SAV – návrh na udelenie v r. 1968.

96 Akademik K. I. Skrjabin, ZSSR; akademik I. Rusznyák, Maďarsko; akademik V. Laufberger, ČSSR; prof. R. Jakobson, USA; Risto Kovičanič, Juhoslávia.

97 JAKOBSON, Roman. Gramatická štruktúra veršov Janka Kráľa. In *Slovenská literatúra*, 1967, roč. 13, č. 1, s. 67-78.

98 ÚA SAV, f. Riadiace orgány, k. 2422, č. j. 4986, Vyznamenania, ceny. Medaily SAV – návrh

Do Bratislavy prišiel Jakobson z Brna 19. augusta 1968, aby popoludní ako hosť Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra viedol diskusiu na tému „*Klasifikácia vied a miesto lingvistiky*“. Večerný program sa aj tentoraz skončil tradičným posedením pod viechou. Ďalší deň hosťoval v Ústave slovenskej literatúry SAV na predpoludňajšom diskusnom bloku. Slávnostný obed sa konal mimo mesta, v zámočku Zväzu slovenských spisovateľov v Budmericiach, v spoločnosti ďalších starých priateľov a kolegov, vrátane jazykovedca P. G. Bogatyreva. Oba ja túto udalosť zvečnili zápisom do pamätníka jedenásťročnej dcéry jedného z hostí, budúcej profesorky ruskej literatúry Maše Kusej.⁹⁹ Okolo ôsmej večer sa z Budmeríc vrátili do mesta.

Vysoko pravdepodobne sa pobytu Jakobsona v Bratislave týka i zmienka v memoároch Žo Langerovej, vdovy po medzivojnovom komunistickom intelektuálovi, vojnovom emigrantovi v USA a povojnovom politickom väzňovi Oskárovi Langerovi. Tá totiž 20. augusta večerala „v *luxusnej reštaurácii na Hrade*“, kde bol v jej spoločnosti aj nemenovaný „*starší americký profesor, čo šiel prednášať do Ruska*“, dvojica zahraničných novinárov-kremlológov a jej starí priatelia manželia Eugen a Fritz Löblovi. Ekonóm Eugen Löbl bol v mladosti spolupracovníkom revue DAV.¹⁰⁰

Prázdninové načasovanie tejto návštevy zrejme opäť znížilo šance, aby sa vytvorili bohatšie osobné spomienky na Jakobsona v prostredí mladšej generácie, najmä študentov, ale i vedcov a ďalších záujemcov, ktorí boli rozcestovaní na letných dovolenkách. Dlhodobé prerušenie živého kontaktu s miestnym vedeckým prostredím sa odrazilo aj na prirodzenom výbere priamo pozývaných hostí z okruhov „*starých známych*“. Pre viacerých z nich pritom bolo pozvanie na takúto významnú udalosť, teda možnosť verejne sa prezentovať „*so starým priateľom, profesorom z Harvardu*“, aj momentom vlastnej spoločenskej rehabilitácie po rokoch politickej šikany.¹⁰¹ Pre iných mohlo byť naopak potvrdením, že sa o spoločenskú akceptáciu svojej medzičasom nadobudnutej vyššej spoločenskej pozície nemusia obávať ani v atmosfére rozvoľňovania politických tabu.

na udelenie v roku 1968.

99 Datované podpisy do pamätníka, súkromný archív prof. M. Kusej, Ústav svetovej literatúry SAV.

100 LANGEROVÁ, Žo. *Vtedy v Bratislave. Môj život s Oskarom L.* Bratislava: Marenčin PT, 2015, s. 324-325. ISBN 9788081140181. Eugen Löbl (1907 – 1987). Pôvodné vydanie LANGER, Jo. *Convictions: Memories of a Life shared with a Good Communist.* London: André Deutsch Limited, 1979.

101 Pri tejto príležitosti sa udeľovali i ďalšie typy ocenení – v rovnakej inventárnej jednotke je i návrh na udelenie Čestnej plakety Ľudovíta Štúra pre jazykovedca a starého Jakobsonovho priateľa Ľudovíta Nováka.

* * *

Poslednou plánovanou oficialitou počas tejto návštevy Československa bolo slávnostné prijatie Predsedníctvom SAV a odovzdanie medaily, pripravované na dopoludnie 21. augusta 1968. V noci z 20. na 21. augusta 1968 v Bratislave zastihla Romana Jakobsona invázia vojsk Varšavskej zmluvy. Keďže nocoval v centre mesta, v hoteli Carlton na Hviezdoslavovom námestí, mal ráno sovietske tanky rovno pod oknami.

Zo slávnostného odovzdávania Zlatej medaily SAV sa tak nakoniec pre obe strany stala nepríjemná záťaž, ktorá mu bránila v okamžitom odchode. Aj v slovenských médiách správu o nej prehlušili novinky o invázii a o následných politických zmenách. V ruských zdrojoch zasa dodnes koluje chybná verzia o dramatickom zážitku Romana Jakobsona z 21. augusta 1968 „v Prahe“.¹⁰²

Podľa oficiálnej Správy o návšteve, ktorú vypracoval pre vedenie SAV prof. Ružička ako poverený zástupca hostiteľskej inštitúcie, sa Jakobsonov pobyt zakončil ešte absolvovaním spoločného obeda v hoteli Devín. Popoludní okolo 16:30 odcestoval autom do Viedne. Ružička konštatoval, že „pobyt prof. Jakobsona sa skrátil a program zredukoval v dôsledku okupácie ČSSR cudzími vojskami,“ a súčasne potvrdil, že „host' odcestoval zdravý a bez akejkoľvek škody“.¹⁰³

Roman Jakobson však nebol jediným zahraničným záujemcom o slovenský jazyk, ktorý v to ráno neplánovane a predčasne opúšťal Bratislavu. Na Univerzite Komenského bola práve v plnom prúde letná škola Studia Academia Slovaca. Študentom ubytovaným v blízkosti budovy Filozofickej fakulty, v internáte na Suvovorovej, dnes Dobrovičovej ulici, mali ako každý deň prednášať viacerí jeho bratislavskí kolegovia. V tých chvíľach však namiesto vyučovania len tlmili paniku a „smerovali účastníkov zo Západu cez most do Rakúska“.¹⁰⁴

V nasledujúcich mesiacoch sa kruhy Jakobsonových československých priateľov a známych opäť raz tvrdo preriedili a prerozdělili podľa vzťahov s novým politickým vedením. V ich životopisoch pribúdali emigrácie, odchody do predčasného dôchodku, preradenia na nekvalifikovanú prácu, ale i kariérne postupy. Napríklad Laca Novomeského tentoraz sprievodné (normalizačné) vnútrostranícke čistky vyniesli až do ÚV KSS a do vedenia Matice slovenskej.

Roku 1969 ešte vyšlo niekoľko „slobodnejších“ publikácií, ktorých vznik umožnilo obdobie uvoľnenia. Týkalo sa to napríklad monografie Mikuláša Ba-

102 Napríklad roku 2012 zopakoval tento chybný údaj Nikita Jelisejev v eseji *Dvoje i revolucija*, kde píše, že „v auguste 1968 Jakobson znovu unikol z Prahy, deň po tom, čo do mesta vošli sovietske tanky“. Dostupné na internete <<http://seance.ru/blog/esse/two-revolution/>>. [cit 2018-02-15].

103 ÚA SAV, f. RO SAV, k. 2698, č. j. Jakobson, správa Jozefa Ružičku z 3. 9. 1968.

104 ONDRUŠ, ref. 92, s. 4.

koša *Avantgarda* 38, kolektívneho portrétu generácie vstupujúcej do aktívneho tvorivého života v 30. rokoch, ktorú v jej umeleckom a vedeckom pôsobení Jakobson tak silno ovplyvnil.¹⁰⁵ No výber z Jakobsonovho diela, pripravený do tlače pre české a slovenské vydanie na rok 1970, už nesmel byť publikovaný.¹⁰⁶ Aj o kontaktoch s ním bolo opäť prospešnejšie mlčať.

Výraznejšia séria spomienok a najmä vedeckých reflexií Jakobsonovho československého pôsobenia sa objavila až v polovici 90. rokov, v súvislosti s jeho nedožitou storočnicou roku 1996. Venované mu bolo tematické číslo *Jazykovedného časopisu*¹⁰⁷ aj kratšie spomienkové články v ďalších periodikách.¹⁰⁸ Vzhľadom na plynutie času však išlo skôr už o reflexie z prostredia tých generácií, ktoré nemali možnosť zažiť Romana Jakobsona v medzivojnových rokoch, poznali ho len z rozprávania svojich vyučujúcich, a pri vlastnom štúdiu sa k jeho tvorbe dostávali napriek oficiálnemu kurikulu.

*Štúdia je výsledkom projektu APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elit na Slovensku v 19. a 20. storočí*.

105 BAKOŠ, Mikuláš, ref. 12. Bakoš už mal s písaním „rizikových“ kníh skúsenosť. Roku 1942 bola z dosahu verejnosti, podľa dobového zdôvodnenia J. E. Bora „z politicko-štátnych príčin“, stiahnutá jeho kniha *Teória literatúry*. Tamže, s. 249.

106 JAKOBSON, Roman. *Lingvistická poetika. (Výber z diela)*. Bratislava: Tatran, 1991. ISBN 802220272. Publikácie obsahuje úvodnú štúdiu Mikuláša Bakoša a preklady Jakobsonových textov pripravené pre nerealizované vydanie, plánované na rok 1970.

107 BOSÁK, Ján. Pri storočnici Romana Jakobsona. In *Jazykovedný časopis*, 1996, roč. 47, č. 2, s. 81-86; SABOL, Ján. Dialóg o hľadani podstaty jazyka, Tamže, s. 87-92; HORECKÝ, Ján. Jakobsonovská terminológia dištinktvných príznakov. Tamže, s. 93-99; DOLNÍK, Juraj. O jednej jakobsonovskej inšpirácii. Tamže, s. 100-107; KRAJČOVIČ, Rudolf. Roman Jakobson a začiatky fonologického výskumu v slovenskej dialektológii. Tamže, s. 108-112; BLANÁR, Vincent. Roman Jakobson o význame vlastného mena. Tamže, s. 113-117. Dostupné na internete: <http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/1996/2/JC_1996_2_LQ.pdf>. [cit 2018-02-15].

108 ONDRUŠ, ref. 92, s. 3-4.

* Štúdia je rozšírenou verziou textu ЗАВАЦКАЯ, Марина. Визиты Романа Якобсона в Словакию в 1957 и 1968 году. (ZAVACKÁ, Marína. Vizity Romana Jakobsona v Slovákiju v 1957 i 1968 году). In *Славяноведение /Slavjanovedenje*, 2017, roč. 52, č. 4, 64-75. ISSN 0896-544.

ABENDTEUER DER AKADEMISCHEN MOBILITÄT:
ROMAN JAKOBSON IN DER SLOWAKEI

MARÍNA ZAVACKÁ

Die, die Besuche des Linguisten aus Harvard Roman Jakobson in den Jahren 1957 und 1968 beschreibende Studie bietet außer der Reflexion der zeitgenössischen gesellschaftlich-politischen Situation auch eine Sonde ins zeitgenössische akademische und kulturelle Leben.

Sie rekonstruiert seine slowakischen wissenschaftlichen und gesellschaftlichen Kontakte, deren Ursprung in vielen Fällen in die Zeit seines Wirkens in der Tschechoslowakei in der Zwischenkriegszeit, in die Zeit seines Wirkens auf der sowjetischen Botschaft in Prag und an den Universitäten in Prag und Brünn reicht.

Sie beobachtet die Tätigkeit des Bratislaver linguistischen Zirkels in den veränderten Bedingungen nach dem zweiten Weltkrieg, gekennzeichnet durch den wachsenden sowjetischen Einfluss, deren Bestandteil auch eine dehonestierende Kampagne gegen die Freunde von Jakobson in der Zwischenkriegszeit war und letztendlich auch gegen ihn selbst.

Die Milderung der internationalpolitischen Anspannung in der Hälfte der 50. Jahre ermöglichte die Organisation einer internationalen Konferenz der Slawisten im Jahr 1957 unter der Anwesenheit von Jakobson, sie fand jedoch unter der Aufsicht der Staatssicherheit statt. Nach seinem Besuch der Tschechoslowakei folgte eine neue Welle der Hasskampagne gegen den „westlichen Agenten“.

Die Autorin analysiert in der Studie die schrittweise und nicht gerade problemfreie moralische und akademische Rehabilitation von Jakobson in der entspannten Atmosphäre der ersten Hälfte der 60. Jahre, initiiert von seinem Freundeskreis, deren symbolischer Gipfel die Offizialschaften während des Besuchs in August 1968 sein sollten. Das feierliche Programm der Übergabe der Goldenen Medaille SAV in Bratislava, geplant auf den 21. August 1968, störte jedoch die Invasion der Staaten des Warschauer Vertrages in die Tschechoslowakei.

Mgr. Marína Zavacká, M.A., PhD.

Historický ústav SAV

P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

e-mail: marina.zavacka@savba.sk